

Theoretical analysis of the role of virtual spaces on social interactions of family members

Seyyed Muosa Raesi

Assistant Professor, Department of Humanities, National University of Science and Technology, Tehran, Iran

Abstract

Given the importance of understanding and analyzing the theoretical perspectives of scholars in the social sciences regarding the use of cyberspace and its effects on individuals' lives, this study aims to provide a theoretical analysis of the role of virtual spaces in the social interactions of family members. This research employed a mixed-method approach: the quantitative part was descriptive-explanatory and used a survey method, while the qualitative part used interviews. All married residents of Kermanshah city (above 18 years of age) were considered the statistical population. Cochran's formula was used to determine the sample size, which was calculated as 383. To ensure the completion of all questionnaires, 385 individuals were selected as the final sample. Data were collected using a researcher-made questionnaire and interview form, and then analyzed. Social theories emphasize the emergence of internet addiction and the effects of excessive use of virtual social networks on both intra-group and inter-group family relationships. The impact of virtual space usage on family members' interactions was found to be 28.3%, which highlights the need for families to take this issue seriously in order to improve family relationships and reduce excessive use of virtual environments. The findings show that 28.3% of the total changes in family members' interactions depend on the independent variable of the study (use of virtual space), confirming the theoretical perspectives regarding the influence of virtual environments on family interactions.

Keywords: Theoretical Analysis, Virtual Spaces, Family Members' Interactions, Social Networks

تحلیل نظری نقش فضاهای مجازی بر تعاملات اجتماعی اعضای خانواده

سید موسی رئیسی

استادیار گروه آموزشی علوم انسانی، دانشگاه مهارت ملی، تهران، ایران

چکیده

با توجه به اهمیت شناخت نظری و تحلیل نظریه‌های صاحب‌نظران حوزه‌های اجتماعی در باب استفاده از فضای مجازی و تأثیرگذاری آن بر زندگی افراد، این پژوهش با هدف تحلیل نظری نقش فضاهای مجازی بر تعاملات اجتماعی اعضای خانواده انجام پذیرفته است. این تحقیق از نوع تلفیقی بوده و بخش کمی از نوع توصیفی-تبیینی و از روش تحقیق پیمایشی و در بخش کیفی نیز از روش مصاحبه استفاده شده است. کلیه ساکنین متأهل (بالای ۱۸ سال) شهر کرمانشاه به عنوان جامعه آماری تحقیق مد نظر هستند. در این تحقیق از فرمول کوکران به منظور تعیین حجم نمونه به شرح زیر استفاده می‌گردد و با توجه به تعداد جامعه آماری، حجم نمونه برابر ۳۸۳ است که به لحاظ اطمینان از تکمیل کلیه پرسش‌نامه‌ها تعداد ۳۸۵ نفر به عنوان نمونه انتخاب گردید. اطلاعات با پرسش‌نامه محقق ساخته و فرم مصاحبه گردآوری و تجزیه و تحلیل گردیده است. نظریه‌های اجتماعی بر ایجاد اعتیاد اینترنتی و نقش استفاده بیش از حد از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر روابط درون گروهی و برون گروهی خانواده‌ها تأکید داشته و میزان تأثیر استفاده از فضاهای مجازی بر تعاملات اعضای خانواده برابر ۲۸/۳ درصد است که باید مورد توجه جدی خانواده‌ها برای بهبود روابط خانوادگی و کاهش استفاده از فضاهای مجازی قرار گیرد. نتایج نشان می‌دهد ۲۸/۳ درصد از کل تغییرات تعاملات اعضای خانواده وابسته به متغیر مستقل تحقیق (استفاده از فضای مجازی) است که تأییدکننده نظریه صاحب‌نظران در باب تأثیر فضای مجازی بر تعاملات خانواده‌ها است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل نظری، فضاهای مجازی، تعاملات اعضای خانواده، شبکه‌های اجتماعی

شاپا الکترونیک: ۳۰۴۱-۹۹۷۲ ♦ شورای عالی نظریه‌پردازی، نقد و مناظره ♦ فصلنامه نظریه‌پردازی راهبردی

<https://Theory.sndu.ac.ir/> E-ISSN: 3041-9972

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است و بیانگر دیدگاه دانشگاه عالی دفاع ملی نیست.

مقدمه

امروزه شبکه‌های اجتماعی مجازی به لحاظ عمومیت یافتن در میان کاربران و با گستره وسیع جغرافیایی در درون مرزهای ملی، به نوعی ارتباط خصوصی و شخصی و فارغ از هر نوع کنترل از سوی مراجع قدرت و به وسیله‌ای بی‌بدیل در عرصه ارتباطات تبدیل شده‌اند. زمینه‌های تأثیرگذاری‌های گسترده‌ای که خارج از کنترل دولت‌ها و نهادهای قدرت هستند را در جوامع به وجود آورده‌اند. باید توجه داشت که تعاملات انسانی از جمله مهم‌ترین شاخصه‌های فرهنگی و اجتماعی جوامع هستند که بسیاری از ابعاد و جنبه‌های زندگی بشری را متأثر می‌سازند. تعامل انسانی شامل دو بُعد اساسی تعامل فرد با دیگری و ارتباط جمعی یا گروهی می‌شود. بنابراین تعامل یک جریان دو سویه تفهیم و تفاهم میان دو فرد است که به نوعی یک رفتار اجتماعی هم تلقی می‌شود. امروزه در عصری زندگی می‌کنیم که دگرگونی‌های عظیمی در دنیا به وقوع پیوسته و یا در حال وقوع است. بدون شک شبکه‌های مجازی مانند تلگرام، اینستاگرام، یوتیوب، فیس بوک و ... که در سطح وسیعی در کشور مورد استفاده قرار می‌گیرد، ارتباطات و تعاملات را نسبت به گذشته بسیار تسهیل کرده و به جوانان این امکان را می‌دهد که روابطی متفاوت و جدید را تجربه کنند. زمینه جهان واقعی با زمینه جهان مجازی متفاوت است. تجربیات فرد و حافظه فرهنگی او در جهان واقعی با تجربیات و حافظه فرهنگی در جهان مجازی، خصوصاً با توجه به نو بودن این فضا، متفاوت است؛ بنابراین بازخوردهای رفتاری متفاوت هم از بُعد ادراکی، هم از بُعد احساسی ایجاد می‌شود (عاملی، ۱۳۸۷: ۴۵). این تکنولوژی‌ها بر زندگی افراد نیز بی‌تأثیر نبوده‌اند. تنوع طلبی و نوجویی از ویژگی‌های انسان‌ها است که آنان را به مصرف‌کننده عمده این تکنولوژی‌ها و محصولات تبدیل می‌کند. شاید بتوان ادعا کرد که ظهور این گونه تکنولوژی‌ها و رسانه‌های جدید و دگرگونی‌ها و تغییرات ناشی از آن، تأثیر عمیقی بر افراد دارد که از آن جمله می‌توان به طولانی شدن دوره نوجوانی و جوانی، رواج شیوه‌های جدید رفتار اجتماعی برای پر کردن فضای زندگی، فردی شدن مناسبات و تعاملات اجتماعی و پیرنگ شدن و تعمیق شکاف‌های متداول اجتماعی، تغییر شکل گذران اوقات فراغت جوانان، خانگی شدن آن و به وجود آمدن

نوع جدیدی از خلوت در بین افراد و ایجاد هویت مجازی، هویت کاذب و هویت آنی است (ذکایی، ۱۳۸۳: ۲۵). هیچ تعاملی بدون برقراری ارتباط امکان‌پذیر نیست همواره انسان برای رسیدن به اهداف و خواسته‌هایش نیازمند آشنایی بیشتر با انواع تعاملات اجتماعی و مدل‌های مهارتی است (موسی زاده، ۱۳۸۹: ۴۴). اینترنت و شبکه‌های اجتماعی امروزه یکی از ابزارهای ایجاد ارتباط است که طبیعتاً استفاده از آن‌ها در بین نوجوانان و جوانان گسترش بیشتری دارد. در این میان در صورت استفاده بیش از حد افراد از این شبکه‌های مجازی است که مشکل‌ساز می‌شود و باعث شکل‌گیری مسئله‌ای اساسی در جامعه می‌گردد.

این واقعیت هم در سطح کلان و در جامعه بزرگ‌تر و هم در میان گروه دوستان و هم در بین اعضای خانواده مصداق پیدا می‌کند. بنابراین در صورت استفاده بیش از حد اعضای خانواده از شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی مسئله این است که این استفاده زیاد چه تأثیری بر جایگاه اعضای خانواده و دگرگونی در موقعیت اجتماعی آنان و به تبع آن نوع روابط و تعاملات آن‌ها دارد و چگونه روابط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بین اعضای خانواده دچار تحول می‌گردد.

در خصوص اهمیت و ضرورت این پژوهش می‌توان گفت که امروزه فضاهای مجازی نقش اساسی در زندگی انسان‌ها ایفا می‌کنند و استفاده از آن در حوزه‌های وسیعی در حال افزایش است، همچنین این فضاها با دارا بودن تعداد زیادی از شبکه‌های اجتماعی از اهمیت مجاورت فیزیکی، به وسیله ایجاد و شکل‌دهی به نوع دیگری از شبکه‌های ارتباطی کاسته و باعث تضعیف تعامل بین فردی گردیده است. از دیگر زمینه‌های اهمیت و ضرورت این تحقیق می‌توان به این مسئله اشاره نمود که هم‌زمان با دسترسی گسترده افراد به فضاهای مجازی، شاهد نوع جدیدی از اعتیاد، یعنی اعتیاد به این شبکه‌ها هستیم که مسئله خاص عصر اطلاعات است. همانند انواع دیگر اعتیاد، اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی مجازی نیز با علائمی هم چون اضطراب، افسردگی، کج خلقی، بی‌قراری، افکار وسواسی یا خیال‌بافی راجع به شبکه اجتماعی و ... همراه است. از طرفی در عین حال که روابط افراد به‌ویژه کودکان و نوجوانان در جهان مجازی افزایش می‌یابد، در مقابل، از دامنه تعاملات آنان در جهان واقعی

کاسته می‌شود. ضمن آن که احتمال لطمه دیدن عملکرد آموزشی و تحصیلی نیز وجود دارد. بدین ترتیب تمامی پیامدهای وجود اینترنت و فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی که در بالا مورد اشاره قرار گرفت می‌تواند در محیط خانواده به شکل گسترده‌ای اثرگذار باشند و روابط و تعاملات اعضای این جامعه کوچک را به شدت تحت تأثیر قرار دهند.

۱. روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق پیمایشی و از نوع توصیفی- تبیینی است. تحقیقات پیمایشی، شامل جمع‌آوری اطلاعات برای آزمون فرضیه یا پاسخ به سؤالات مربوط به وضعیت فعلی موضوع مطالعه است و چگونگی وضع موجود را تعیین و گزارش می‌کند (خاکی، ۱۳۷۸: ۱۴). همچنین کاربردی بودن تحقیق به دلیل کاربرد عملی و راه‌کار، برنامه تحلیل داده‌ها و ارائه پیشنهادها برای استفاده‌کنندگان این تحقیق است. همچنین در تعریف پیمایش می‌توان عنوان نمود که نوعی روش در تحقیق اجتماعی است که مشخصه اصلی آن ارائه مجموعه ساختمان و منظمی از داده‌هاست. پرسش‌نامه، ساده‌ترین و رایج‌ترین تکنیک مورد استفاده در این نوع تحقیق است (دواس، ۱۳۸۸: ۱۲).

۲. جامعه آماری

در این تحقیق با توجه به محدودیت زمانی و مکانی تحقیق، کلیه ساکنین متأهل (بالای ۱۸ سال) شهر کرمانشاه به عنوان جامعه آماری تحقیق مد نظر هستند. در تحقیقات کمی با توجه به موضوع و هدف تحقیق، جامعه آماری مشخص می‌شود و با استفاده از روش‌های نمونه‌گیری، نمونه انتخاب می‌گردند و حجم نمونه با توجه به جامعه آماری و اعداد دیگر از طریق فرمول ویژه‌ای (کوکران) تعیین می‌شود. نتیجه‌ای که از این طریق به دست می‌آید به کل جامعه آماری تعمیم داده می‌شود (دلاور، ۱۳۸۰). بنابراین در این تحقیق از فرمول کوکران به منظور تعیین حجم نمونه به شرح زیر استفاده می‌گردد و با توجه به تعداد جامعه آماری،

حجم نمونه برابر ۳۸۳ است که به لحاظ اطمینان از تکمیل کلیه پرسش‌نامه‌ها تعداد ۳۸۵ نفر به عنوان نمونه انتخاب می‌گردد.

با توجه به مشخص بودن چهارچوب نمونه‌گیری در این تحقیق از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی شده با خصیصه طبقه‌بندی محله استفاده می‌گردد.

۳. تعریف متغیرهای تحقیق (نظری و عملیاتی)

۳-۱. متغیر وابسته: تعاملات در خانواده

۳-۱-۱. تعریف نظری

تعاملات فرایندی است که در آن اطلاعات، مفاهیم و احساسات را با نشانه‌های کلامی و غیرکلامی با دیگران در میان می‌گذاریم. این توانایی موجب تقویت رابطه گرم و صمیمی با دیگران، حفظ و ارتقای سلامت روانی، قطع روابط ناسالم، حل مسائل و مشکلات خود با دیگران و رفع تضادها و تعارض‌ها می‌شود. تعامل در خانواده، ارتباطی است که بر دو رکن استوار باشد: ارتباط برقرارکنندگان باید منحصربه‌فرد بودن خصوصیات رفتاری یکدیگر را بپذیرند و پیام‌هایی را طراحی و ارسال کنند که نمایانگر پذیرش این موضوع باشد. این‌گونه تعامل بین یک نفر از اعضای خانواده با دیگری دیگر برقرار می‌شود. هدف از برقراری این نوع تعامل، می‌تواند حل مسائل و مشکلات خود با دیگران، رفع تضادها و تعارضات، ردوبدل کردن اطلاعات، درک بهتر و ... باشد (کربلایی و همکاران، ۱۳۸۵).

۳-۱-۲. تعریف عملیاتی

تعاملات در خانواده در این پژوهش متغیری است وابسته و چند ارزشی که با در نظر گرفتن شاخص‌های زیر در قالب پرسش‌نامه محقق ساخته سنجیده می‌شود:

۱. جایگاه اعضای خانواده از دید والدین
۲. جایگاه اعضای خانواده از دید فرزندان
۳. جایگاه اعضای خانواده از دید دیگر اعضای خانواده
۴. تعاملات روابط اقتصادی اعضای خانواده

۵. تعاملات روابط فرهنگی اعضای خانواده
۶. تعاملات روابط اجتماعی اعضای خانواده

۲-۳. متغیر مستقل: فضای مجازی

۱-۲-۳. تعریف نظری

در تمام تعاریف فضای مجازی، این فضا محیط الکترونیکی یا محیط شبکه‌ای از کامپیوترها دانسته می‌شود که با استفاده از جلوه‌های سمعی و بصری سعی دارد تا اشیا و واقعیت‌های سه‌بعدی جهان واقعی را مشابه‌سازی کند؛ اما ادعا می‌شود که فاقد مادیت فیزیکی هستند. از خصوصیات بارز این فضا بی‌مکانی و بی‌زمانی است (منتظر قائم، ۱۳۸۱: ۲۳۱).

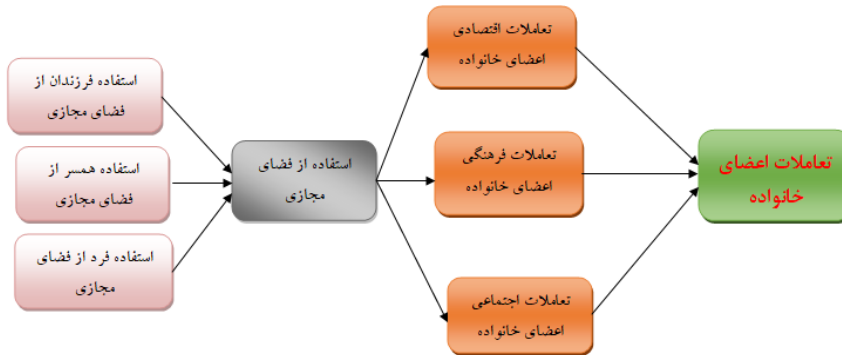
۲-۲-۳. تعریف عملیاتی

اعتیاد به تلگرام در این پژوهش متغیری است مستقل و چند ارزشی و افرادی که بین ۴۰ تا ۵۰ ساعت در هفته از تلگرام استفاده می‌کنند را شامل شده و با در نظر گرفتن شاخص‌های زیر در قالب پرسش‌نامه محقق ساخته سنجیده می‌شود.

۱. گشت‌وگذار در شبکه‌های اجتماعی؛
۲. عضویت در گروه‌های مجازی؛
۳. تعداد ساعات استفاده از فضاهای مجازی؛
۴. تعداد عضویت در گروه‌های مجازی؛
۵. تعداد کاربران شبکه مجازی فرد.

۴. مدل نظرى

نمودار ۱: مدل نظرى

ردیف	نظریه پردازان	نظریه
۱	ود دایک	مهم‌ترین تغییر ساختارى که بر رسانه‌هاى جدید تأثیر نهاده است، همگرایی مخابرات، ارتباطات داده‌ای و رسانه‌هاى جدید و قدیم بوده است. دومین تغییر حرکت به سمت اشکال تعاملی رسانه‌ها است که امکان ارتباط دو طرفه را فراهم می‌آورد. این تغییرات دوگانه، جامعه‌ی معاصر را از عصر صنعت‌گرایی فرهنگ توده‌ای به دورانی رهنمون می‌سازد که تحت مالکیت شبکه‌ها و تعاملات قرار دارد.
۲	شیلر	فضاى مجازى را نتیجه‌ی ساختار دیگری می‌داند که آن را پرورش داده و هویتى مستقل برای آن قائل نیست. از دیدگاه شیلر، به‌وسیله‌ی جامعه‌ی اطلاعاتی، سلطه‌ی غرب بر روابط اقتصادى به گونه‌ای غیر قابل مهار به اشکال فرهنگى سلطه، منتهى می‌گردد. بر ماهیت مبتنى بر سرمایه‌دارى و کالابى کردن فرهنگ مردم‌پسند آمریکایی، پیش از انتقال این مدل به بقیه‌ی جهان تأکید می‌کند. اجتماعات به اصطلاح مجازى، مکان‌هایی هستند که بر کنایه‌پردازی و بازی استوار هستند. برخلاف اجتماعات واقعی که مکان‌هایی مبتنى بر تعهد و مسئولیت هستند.

ردیف	نظریه پردازان	نظریه
		<p>اگر در چهارچوب فضای سایبر ما قادر باشیم هویت‌های خودمان را به گونه‌ای دیگر جلوه دهیم، این امر به گونه‌ای مؤثر امکان مبادله‌ی واقعاً ارتباطی را که در آن ویژگی‌های دیگری باید وارد شود را نفی می‌کند.</p>
	کستلز	<p>خطوط کلی دیدگاهی را درباره‌ی فرهنگ‌های رسانه‌ای معاصر ترسیم کرده است که به شالوده شکنی قطب‌بندی‌های مباحث قبلی و درعین حال مرتبط ساختن آن‌ها به فرایندهای دگرگونی اجتماعی اساسی می‌پردازد. جامعه اطلاعاتی در حال ظهور عمدتاً زاینده‌ی رابطه‌ی در حال تغییر بین سرمایه‌داری جهانی، دولت و جنبش‌های اجتماعی معاصر است. توسعه رسانه‌های جدید، تنوع بخشی به پیام‌های رسانه‌ای، انفجار درونی سیاست و رسانه‌ها همگی آثار دامنه‌داری بر حوزه عمومی داشته‌اند. رسانه‌های مدرن و مجازی در حال حاضر در چهارچوب زبان، انواع مبادلات نمادین را شکل می‌دهند که به تعریف جامعه کمک می‌کنند. تکنولوژی‌های رسانه‌ای جدید در عوض آنکه ساختارهای اجتماعی موجود را دگرگون سازند، آن‌ها را تقویت می‌کنند. نکته کستلز در مورد اینترنت این است که این رسانه به طور متقابل از راه قدرت مجتمع‌های رسانه‌ای که در سرتاسر جهان و در تمامی کشورها استقرار یافته‌اند، ظرفیت تکنولوژیک خود و جریان اطلاعات و نمادهایی که ساخته است عمدتاً نمی‌تواند تحت کنترل خاص و مقررات وضع شده‌ای قرار بگیرد و تنها راه کنترل آن پیدا کردن راهی برای وارد کردن خود و کنترل بیشتر اطلاعات تولیدی در این محیط است.</p>
۳	هابرماس	<p>حوزه عمومی هابرماس عرصه‌ای است که در آن افراد به منظور مشارکت در مباحث باز و علنی گرد هم می‌آیند و کنش ارتباطی از طریق بیان و گفت‌وگو تحقق می‌یابد. محیط تعاملی اینترنت را می‌توان فضایی در نظر گرفت که کاربران به راحتی در آن به گفت‌وگو می‌پردازند که فضای صمیمیت و ابراز احساسات در محیط‌های تعاملی اینترنت شکل می‌گیرد که از یکدیگر تأثیر پذیرفته همچنین کاربران نیازهای خود را باهم مطرح کرده، در آن گروه‌ها مسائل و مشکلات خود را مطرح کنند و انرژی عاطفی خود را در این محیط‌ها مصرف نمایند که این تخلیه انرژی احتمالاً بر ارزش‌های خانواده و ارتباط اعضای خانواده با یکدیگر می‌تواند مؤثر واقع شود.</p>

ردیف	نظریه پردازان	نظریه
۵	کلی و ولخارت	<p>افرادی که از انگیزه بالایی برای حفظ عضویت خود در گروه برخوردارند و بنابراین وابستگی بیشتری به تأیید دارند، بعید به نظر می‌رسد که ارتباطات و پیام‌هایی را قبول نمایند که نقطهٔ مقابل هنجارها و ارزش‌های گروه هستند. فرد باید موافقت و تأیید را به دست آورد.</p> <p>هرچه کاربر اینترنتی احساس کند که در محیط اینترنت بیشتر مورد پذیرش واقع می‌شود، احتمالاً باعث خواهد شد که بر ارزش‌های خانواده و ارتباط اعضای خانواده با یکدیگر مؤثر واقع شود و همچنین هرچه کاربران بیشتر وارد بحث و مناظره گروهی شوند احتمالاً باعث مطرح کردن موضوعات خود با محیط‌های تعاملی اینترنت می‌شوند و کمتر مسائل خود را با خانواده مطرح می‌کنند و باعث کم‌اهمیت شدن ارزش‌های خانواده و ارتباط اعضای خانواده با یکدیگر نزد فرد می‌شود و این ارتباطات بر تعاملات اجتماعی در بین اعضای خانواده تأثیرگذارند.</p>
۶	والدهال و کلاپر	<p>والدهال از فرآر بودن محتوای ارتباطی صحبت می‌کند، عاملی که احتمال تحصیل اثرات را کاهش می‌دهد. او معتقد است که «اثرات درازمدت بیش از اثرات کوتاه‌مدت مورد توجه قرار می‌گیرد» و یا به نوعی اگر از یک پیام به طور طولانی‌مدت استفاده شود تأثیر آن پیام بیشتر است. کلاپر علاوه بر تکرار پیام، مدت زمان پیام را نیز در نظر می‌گیرد تا برنامه بتواند بالاترین اثر ممکن را داشته باشد. از این دو نظریه هم می‌توان مدت زمان استفاده از اینترنت و هم طول مدت دسترسی به اینترنت و همچنین مداومت استفاده از اینترنت را (روزانه، هفتگی، ماهانه) به عنوان متغیرها مستقل جهت تأثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده به کار برد، چرا که هرکدام از این عوامل باعث کاهش روابط درون خانواده و در نهایت کاهش ارزش‌های خانواده می‌شود. پس در این جا آنچه نقش مهمی را بازی می‌کند طول مدت دسترسی به اینترنت است. همچنین از این نظریه از میزان استفاده از اینترنت می‌توان استفاده کرد، بدین گونه که هرچه از اینترنت بیشتر استفاده کنیم این میزان استفاده احتمالاً باعث کم شدن ارتباط با خانواده می‌شود و این منجر به کاهش ارزش‌های خانواده نزد فرد می‌شود و تعاملات فرهنگی و اجتماعی را در بین اعضای خانواده به حداقل می‌رساند.</p>
۷	دی فلور و بال روکیچ	<p>آن‌ها در الگوی خویش دربارهٔ وابستگی به رسانه‌ها براین باورند که شرط مهم برای بروز اثرات، میزان وابستگی به بعضی رسانه‌های ارتباطی است، مجرای که مردم برای به دست آوردن اطلاعات مهم نسبت به آن احساس</p>

نظریه	نظریه پردازان	ردیف
<p>وابستگی می‌کنند، توان بیشتری برای ایجاد اثرات دارد، تا مجاری که تفاوتی با مجاری دیگر ندارد و اطلاعاتی که فراهم می‌کند فاقد اهمیت است. با کمک این نظریه می‌توان وابستگی به اینترنت را مطرح کرد، بدین صورت که کاربر اینترنتی با وابسته شدن به اینترنت فرصت کمتری برای پرداختن به خانواده دارد و این ممکن است باعث کم‌اهمیت شدن خانواده نزد کاربر اینترنتی و در نتیجه کاهش ارزش‌ها و ارتباط اعضای خانواده با یکدیگر شود. دسترسی فزاینده به اینترنت باعث شده است که مردم اوقات مفید خود را برای خانواده و دوستان کم‌تر صرف نمایند. همچنین اینترنت باعث شده است که مرز بین کار و خانه کم‌رنگ‌تر گردد و این نکته باعث تصرف زندگی خانگی شده است. بسیاری از کارکنان کارهای ناتمام محل کار خود را از قبیل باز کردن صندوق پست الکترونیک، در خانه انجام می‌دهند. براساس استدلال آن‌ها، تماس و تعامل انسانی کم‌تر شده و روابط و مناسبات شخصی بین افراد رو به انحلال می‌رود. شکل‌های تفریح و سرگرمی انسان‌ها تغییر کرده و سرگرمی‌هایی مثل مطالعه کتاب و تماشای تأثیر از زندگی افراد پاک می‌گردد و در کل چهارچوب زندگی اجتماعی سست و ضعیف می‌شود. همچنین تعاملات اقتصادی و اجتماعی نیز بین اعضای خانواده دستخوش تغییر و تحول می‌گردد.</p>		
<p>بنا به این نظریه، یادگیری از راه مشاهده، تقلید و الگوبرداری انجام می‌شود و به عامل تقویتی نیازی ندارد. فرد از طریق مشاهده دیگران، ایده چگونگی انجام رفتارهای تازه را شکل می‌دهد. در موقعیت‌های بعدی، این اطلاعات رمزی به عنوان راهنمایی برای عمل، در خدمت فرد خواهد بود وضعیت ذهنی برای یادگیری اهمیت دارد. بندورا خاطر نشان ساخت که عوامل خارجی و محیطی، تنها عامل مؤثر بر یادگیری و رفتار نیست. او عامل درونی را نیز به شکل غرور، ارضای شخصی یا حس موفقیت، مؤثر می‌دانست. چنین تأکیدی بر افکار و شناخت درونی به ارتباط بخشیدن بین نظریه‌های یادگیری و نظریه‌های رشدی-شناختی کمک می‌کند. سرانجام، برای موفقیت یادگیری مشاهده‌ای باید انگیزه کافی برای تقلید از رفتاری که مدل‌سازی شده است داشت. تشویق و تنبیه، نقش مهمی در انگیزش ایفا می‌کنند. همان‌طور که روبه‌رو شدن با این محرک‌ها می‌تواند بسیار مؤثر باشد، مشاهده تشویق یا تنبیه دیگران نیز مؤثر است.</p>	<p>آلبرت بندورا</p>	<p>۸</p>

ردیف	نظریه پردازان	نظریه
	دالر و میلر	با مشاهده افراد آدمی در محیط اجتماعی و تقلید از آن‌هاست که انسان می‌آموزد مردم چگونه رفتار می‌کنند و کارها و مهارت‌ها و به‌طور کلی بیشتر امور زندگی چگونه انجام می‌شوند. یادگیرنده باید در عملکردهای آشکار وارد شود تا نشان دهد که یادگیری از راه مشاهده رخ داده است یا نه. یادگیری در یک سطح فکری انجام می‌شود. این یادگیری در فضاهای مجازی نیز اتفاق افتاده و روابط بین اعضای یک گروه را به لحاظ اجتماعی و فرهنگی تحت تأثیر خود قرار می‌دهد.
	هیرشی	عاملی که باعث جلوگیری از رفتارهای انحرافی نوجوانان و جوانان می‌شود، پیوند اجتماعی است. به اعتقاد هیرشی، پیوندهای اجتماعی دارای چهار عنصر اصلی دلبستگی، تعهد، مسئولیت و اعتقاد است. باور و اعتقاد میزان اعتباری است که فرد برای معیارهای قراردادی اجتماع قائل است و باعث می‌شود درحالی که می‌تواند طبق میل خود از آن‌ها تخلف کند پای بند به آن باقی بماند. مانند باور به نیکوکاری یا حسن شهرت در بین خانواده و همالان. بنابراین اگر فردی اعتقاد قوی به ارزش‌ها و اصول اخلاقی یک گروه نداشته باشد یا به این ارزش‌ها وفادار نباشد احتمال گرایش وی به رفتار انحرافی بیشتر خواهد بود.
	یونگ	زیاده‌روی در استفاده از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌تواند برای سلامت فکری و فیزیکی شخص خطرناک باشد. اعتیاد به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی، کارکرد انطباقی شخص را مختل می‌کند و اگر شخصی به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی معتاد شود، کارکردهای وی غیر انطباقی می‌شوند.
	فلدمن	بین محتوای اینترنتی و محتوای رسانه‌های قدیمی‌تر یک تفاوت جدی وجود دارد و آن دیجیتالی بودن محتوای این وسایل است وی ادامه می‌دهد البته شباهت این رسانه جدید به رسانه‌های پیشین هم این است که مانند بقیه رسانه‌ها شکل خود را بر مبنای تقاضای مخاطب و اصول حاکم بر اقتصاد بازار تنظیم می‌کنند. هر قدر مردم اوقات بیشتری را برای ارتباطات و تعاملات رایانه‌ای صرف کنند و کارها و فعالیت‌های خود را از طریق فضاهای مجازی پیگیری نمایند، برای تعامل با یکدیگر در دنیای فیزیکی وقت و فرصت کمتری اختصاص خواهند دهند. تعاملات اقتصادی تحت

نظریه	نظریه پردازان	ردیف
تأثیر قرار می‌گیرد. مراودات اجتماعی کاهش یافته و بخش‌های مختلف فرهنگی افراد دستخوش تغییر می‌گردد..		
<p>در زندگی مدرن می‌توان در مکان یا محلی حاضر نبود ولی در فضای آن قرار داشت و در زندگی و پدیده‌های اجتماعی که در آن فضا قرار دارند، مشارکت ورزید. تهی شدن زمان تا اندازه زیادی پیش‌شرط تهی شدن مکان است و اولویت علی بر آن دارد.</p> <p>آنچه مهم است این است که جدایی‌های مکانی و محلی دیگر باعث انقطاع اجتماعی و گسستگی انسان‌ها از یکدیگر نیستند. مدرنیته باعث می‌شود که حتی انسان‌هایی که از هم دورند بتوانند در شکل‌گیری یک جامعه یا یک پدیده اجتماعی در «فضای مدرن» در کنار هم قرار گیرند. فاصله مکانی به معنای فاصله زمانی نیست و همسانی‌های مدرن در تنظیم زمان موجب می‌شود که فعالیت‌های اجتماعی در دوردست هم بتوانند به لحاظ زمانی همساز و هم کنش شوند. تنظیم مراودات، سفرها و حمل‌ونقل‌های بین‌المللی و برنامه‌های عمل مشترک بین مردمان سرزمین‌های مختلف از همین جدایی زمان و فضا با مکان سرچشمه می‌گیرد.</p> <p>گیدنز در شرح واضح از زمان و مکان مفهوم «جاکندگی» را استفاده می‌کند. این مفهوم در نظام‌های اجتماعی بیانگر پدیده‌ای است که در اثر جدایی فضا و زمان از مکان به وجود آمده و یکی از خصلت‌های اصلی مدرنیته از دیدگاه گیدنز است.</p> <p>اساس این مفهوم روابط اجتماعی و پدیده‌های اجتماعی دیگر مستقر و محصور در یک مکان یا یک جعبه مکانی مشخص نیستند. روابط و پدیده‌های اجتماعی در جهان سنتی در قالب‌های محدودی جا گرفته و صرفاً در این قالب‌های مکان مند معنا می‌یابد. درحالی‌که در جهان مدرن گسترده روابط اجتماعی و شمول پدیده‌های اجتماعی از نظر مکان و زمان نامحدود است.</p> <p>روابط و پدیده‌های اجتماعی در دوران مدرنیته بر پایه شبکه‌ای از اعتمادها و شناخت مخاطرات به وجود می‌آید. این اعتماد موجب آن می‌شود که انسان از نظام‌ها و فناوری‌هایی که مولد تخصص‌های مدرن است استفاده کند و با انسان‌ها و نظام‌هایی که به لحاظ زمانی و مکانی از او دورند به کنش متقابل بپردازد. مدرنیته با بسط و گسترش اعتماد به نظام‌های تخصصی نشانه‌های نمادین موجب می‌شود که پدیده‌ها و روابط اجتماعی</p>	گیدنز	

نظریه	نظریه پردازان	ردیف
<p>در یک قالب مکانی مشخص محدود نمانده و دائماً گسترش بیشتری بیابند. این گسترش فراتر از هرگونه محدودیت مکانی است، بنابراین موجب و پایه فرایندی است که انسان را از قیدوبندهای جامعه سنتی رها می‌سازد. بنابراین از دیدگاه گیدنز، مدرنیته بنیاد مفاهیم اعتماد مخاطره را - که اساس رفتارهای اجتماعی انسان است- متحول ساخته و امکان گسترش و فراتر رفتن آن از محدوده‌های یک مکان مشخص را پدید آورده است. رفتارهای مبتنی بر اعتماد یا مخاطره از کالبد تنگ روابط سنتی و درونی جوامع آزاد می‌شوند و در گسترده‌ای وسیع تسری می‌یابند.</p>		

۵. یافته‌های پژوهش

۵-۱. یافته‌های آمار توصیفی

در این تحقیق اطلاعات مورد نیاز به‌وسیله پرسش‌نامه و با طرح سؤالات به شرح زیر جمع‌آوری گردیده است.

۱. قسمت اول پرسش‌نامه شامل ۱۳ سؤال جهت کسب اطلاعات در مورد متغیرهای زمینه‌ای تحقیق است.

۲. قسمت دوم متشکل از ۱۵ سؤال جهت کسب اطلاعات در مورد متغیرهای تحقیق است.

براساس آمار به‌دست‌آمده برای متغیرهای زمینه‌ای (سیمای پاسخ‌گویان) می‌توان عنوان نمود که:

❖ در خصوص سن همسران، بیشترین فراوانی مربوط به پاسخ‌گویان با سن همسر ۱۸ تا ۲۷ سال با (۴۰٪) فراوانی‌ها است.

❖ در خصوص سن شوهران، بیشترین فراوانی مربوط به پاسخ‌گویان با سن شوهر ۱۸ تا ۲۷ سال با (۳۵٪) فراوانی‌ها است.

❖ در خصوص تعداد فرزندان بیشترین فراوانی مربوط به پاسخ‌گویان دارای یک فرزند با فراوانی (۳۵٪) است.

- ❖ در خصوص سطح تحصیلات همسران بیشترین فراوانی مربوط به سطح تحصیلات لیسانس (با فراوانی ۳۵٪) برای همسران پاسخ‌گویان است که نشان‌دهنده وضعیت علمی مناسب آن‌ها است.
- ❖ در خصوص سطح تحصیلات شوهران بیشترین فراوانی مربوط به سطح تحصیلات لیسانس (با فراوانی ۳۷٪) برای شوهر پاسخ‌گویان است که نشان‌دهنده وضعیت علمی مناسب آن‌ها است.
- ❖ بیشترین فراوانی موقعیت پاسخ‌گوی پرسش‌نامه در خانواده مربوط به مردان با (۵۴٪) فراوانی‌ها است.
- ❖ بیشترین فراوانی مربوط به تعداد سال‌های مشترک زندگی بین ۱ تا ۹ سال با (۴۲٪) فراوانی‌ها است.
- ❖ در خصوص منطقه زندگی پاسخ‌گویان بیشترین فراوانی مربوط به پاسخ‌گویان ساکن در شهر کرمانشاه با ۲۵ درصد فراوانی‌ها است.
- ❖ در خصوص وضعیت اقتصادی خانواده، بیشترین فراوانی مربوط به خانواده‌های با وضعیت اقتصادی متوسط با ۵۱٪ فراوانی‌ها است.
- ❖ در خصوص وضعیت اجتماعی فرهنگی خانواده، بیشترین فراوانی مربوط به خانواده‌های با وضعیت اجتماعی فرهنگی نیمه سنتی (با ۳۰٪ فراوانی‌ها) است.
- ❖ بیشترین ساعت استفاده از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی بین ۱۰ تا ۱۹ سال با ۳۴ درصد فراوانی‌ها است.
- ❖ بیشترین ساعت استفاده همسران از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی بین ۲۰ تا ۲۹ سال با ۲۷ درصد فراوانی‌ها است.
- ❖ در خصوص ساعات استفاده هفتگی فرزندان از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی نیز فرزند اول ۴۰ ساعت در هفته، فرزند دوم ۲۵ ساعت، فرزند سوم ۳۱ ساعت و فرزند چهارم ۲۷ ساعت از اینترنت و فضای شبکه‌های اجتماعی در هفته استفاده می‌کنند. بیشترین فراوانی مربوط به فرزند اول با ۴۰ ساعت استفاده در هفته است.

همچنین در خصوص آمار توصیفی به دست آمده از متغیرهای تحقیق می توان گفت:

❖ با توجه به درصد به دست آمده از امتیازات روش های تصمیم گیری (فردی یا مشارکتی) خانوار در مورد نحوه هزینه ها درصد به دست آمده برای زن و شوهر و فرزندان (۲۷/۶۶٪) در خصوص روش های تصمیم گیری (فردی یا مشارکتی) خانوار در مورد نحوه هزینه ها نشان می دهد که کلیه اعضای خانواده در خصوص نحوه هزینه ها مشارکت دارند. بر این اساس می توان گفت در خصوص خریدهای روزمره کل افراد خانواده بیشترین تصمیم را می گیرند که به نظر براساس نیاز هر یک از افراد خانواده و سلیقه همه افراد خریدهای انجام می پذیرد. در خصوص وسایل خانگی بیشترین تصمیم گیری با زن در خانواده است و تصمیم گیری در خصوص وسایل خانگی با آنهاست. در خصوص سفر و تفریحات و هزینه های آن بیشترین سهم تصمیم گیری با مرد در خانواده است که به نظر به دلیل تجربه بیشتر و مسئولیت هزینه ها در خانواده این سهم در مردان بیشتر است.

❖ با توجه به درصد به دست آمده از امتیازات نگرش افراد خانواده نسبت به اقتصاد جامعه می توان گفت که افراد خانواده وضعیت اقتصادی جامعه را در حد ضعیفی (درصد فراوانی ۴۴) قلمداد می کنند بر این اساس می توان گفت در خصوص ارزیابی وضعیت اقتصادی جامعه بیشتر پاسخ گویان با (۷۴٪ فراوانی) آن را ضعیف عنوان نموده اند. همچنین ارزیابی خانواده از فعالیتهای تولیدی تولیدکنندگان را با (۴۶٪ فراوانی) در حد متوسطی عنوان کرده اند و فعالیتهای تولیدی کشاورزان را در حد قوی (با ۵۳٪) فراوانی ها عنوان کرده که به نظر با توجه به اینکه در شهر کرمانشاه فعالیتهای کشاورزی نیز انجام می پذیرد این حد موافقت را با فعالیتهای تولیدی کشاورزی داشته اند.

❖ با توجه به درصد به دست آمده از امتیازات به کیفیت روابط اعضای خانواده می توان گفت که افراد خانواده کیفیت روابط خانوادگی شان را در حد زیادی (درصد فراوانی ۵۱) قلمداد می کنند. بر این اساس می توان گفت پاسخ گویان روابط و رفتار بین اعضای خانواده خود را (با فراوانی ۸۴٪) در حد زیادی مبتنی بر تفاهم و دوستانه عنوان کرده اند. همچنین

میزان گفتگوی اعضای خانواده در خصوص مسائل خانوادگی، اجتماعی و ... را (با فراوانی ۴۰٪) در حد زیادی عنوان کرده‌اند که بافت نیمه سنتی منطقه می‌تواند از عوامل این مسئله باشد که خانواده‌ها در این منطقه مسائل و مشکلات خود را با دیگران در میان می‌گذارند و رفت آمد و ارتباط خانواده با همسایگان و خویشاوندان و دوستان را در حد کمی (با ۴۲٪ فراوانی‌ها) عنوان نموده‌اند.

❖ با توجه به درصد به دست آمده از امتیازات نگرش افراد خانواده نسبت به مشارکت اجتماعی خانواده می‌توان گفت که افراد خانواده وضعیت مشارکت اجتماعی خانواده را در حد متوسطی (درصد فراوانی ۳۸) قلمداد می‌کنند.

❖ با توجه به درصد به دست آمده از امتیازات نگرش افراد نسبت به ارزش‌های اجتماعی و باورهای اعضای خانواده می‌توان گفت که افراد خانواده در حد زیادی دارای ارزش‌های اجتماعی و باورهای اعضای خانواده با (درصد فراوانی ۴۸/۴۵) هستند. بر این اساس می‌توان گفت در خصوص روابط دختر و پسر با (۵۵٪ فراوانی‌ها) موافقت کمی دارند. که برگرفته از بافت سنتی و نیمه سنتی منطقه و کوچک بودن شهرهای محل زندگی است. اعتقاد خانواده به راستگویی و درستکاری را (با فراوانی ۷۴٪) در حد زیادی عنوان کرده‌اند. همچنین اعتقاد خانواده به جدیت و دقت در کار را در حد زیادی (با فراوانی ۷۱٪) مؤثر بر پیشرفت اقتصادی و اجتماعی عنوان نموده‌اند و عمل مردم به مسئولیت‌های اجتماعی و وظایف خود (با فراوانی ۵۵٪) در حد کمی عنوان کرده‌اند.

❖ با توجه به درصد به دست آمده از امتیازات نگرش افراد خانواده نسبت به اعتقادات دینی و عمل به آن‌ها می‌توان گفت که افراد خانواده اعتقادات دینی و عمل به آن‌ها را در حد ضعیفی (درصد فراوانی ۳۷) قلمداد می‌کنند. بر این اساس می‌توان گفت از نظر پاسخ‌گویان در حد متوسطی (با ۴۳٪ فراوانی‌ها) عمل به اصول و آموزه‌های دینی در موفقیت افراد تأثیر مثبت دارد و در حد کمی (با ۳۶٪ فراوانی‌ها) عمل به اصول و آموزه‌های دینی و کاربردی آن در زندگی روزمره در موفقیت فردی و توسعه جامعه اثر مثبت دارد.

۵-۲. یافته‌های آمار استنباطی

به منظور تکمیل فرایند تجزیه و تحلیل و لزوم سنجش رابطه بین متغیرهای تحقیق آزمون فرضیه‌ها به شرح زیر انجام پذیرفته است:

فرضیه فرعی اول این چنین مطرح شده است: بین استفاده از فضای مجازی و روش‌های تصمیم‌گیری (فردی یا مشارکتی) خانوار در مورد نحوه هزینه‌ها رابطه وجود دارد. با توجه به نتایج آزمون رابطه معنی‌داری بین استفاده از فضای مجازی و روش‌های تصمیم‌گیری (فردی یا مشارکتی) خانوار در مورد نحوه هزینه‌ها وجود دارد. همچنین با توجه به منفی و معکوس بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش استفاده از فضای مجازی در خانواده میزان تصمیم‌گیری (مشارکتی) خانوار در مورد نحوه هزینه‌ها نیز کاهش می‌یابد. مقدار این رابطه $0/503-$ است که دلالت بر همبستگی نسبتاً قوی و معکوس بین دو متغیر دارد.

در بررسی سه زیر فرضیه آن نیز می‌توان گفت رابطه معنی‌داری، منفی و معکوسی بین میزان ساعات استفاده فرد ($0/421-$)، ساعات استفاده همسر ($0/317-$) و ساعات استفاده فرزندان ($0/401-$) از فضا‌های مجازی و روش‌های تصمیم‌گیری (فردی یا مشارکتی) خانوار در مورد نحوه هزینه‌ها وجود دارد. بنابراین هر سه زیر فرضیه تحقیق (فرض H1) تأیید می‌گردد. همچنین با توجه به منفی و معکوس بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش میزان ساعات استفاده فرد، همسر و فرزندان از فضای مجازی در خانواده میزان تصمیم‌گیری (مشارکتی) خانوار در مورد نحوه هزینه‌ها نیز کاهش می‌یابد.

فرضیه فرعی دوم این چنین مطرح شده است: بین استفاده از فضای مجازی و نگرش افراد خانواده نسبت به اقتصاد جامعه رابطه وجود دارد.

با توجه به نتایج آزمون رابطه معنی‌داری بین استفاده از فضای مجازی و نگرش افراد خانواده نسبت به اقتصاد جامعه وجود دارد. همچنین با توجه به مثبت و مستقیم بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش استفاده از فضای مجازی در خانواده میزان نگرش افراد خانواده

نسبت به اقتصاد جامعه افزایش می‌یابد. مقدار این رابطه $0/414$ است که دلالت بر همبستگی متوسط بین دو متغیر دارد.

در بررسی سه زیر فرضیه آن نیز می‌توان گفت رابطه معنی‌داری، مثبت و مستقیمی بین میزان ساعات استفاده فرد ($0/311$)، ساعات استفاده همسر ($0/501$) و ساعات استفاده فرزندان ($0/352$) از فضاهای مجازی و نگرش افراد خانواده نسبت به اقتصاد جامعه وجود دارد. بنابراین هر سه زیر فرضیه تحقیق (فرض H1) تأیید می‌گردد. همچنین با توجه به مثبت و مستقیم بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش میزان ساعات استفاده فرد، همسر و فرزندان از فضای مجازی در خانواده نگرش افراد خانواده نسبت به اقتصاد جامعه ارتقا می‌یابد.

فرضیه فرعی سوم این‌چنین مطرح شده است: بین استفاده از فضای مجازی و کیفیت روابط اعضای خانواده رابطه وجود دارد.

با توجه به نتایج آزمون رابطه معنی‌داری بین استفاده از فضای مجازی و کیفیت روابط اعضای خانواده وجود دارد. همچنین با توجه به منفی و معکوس بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش استفاده از فضای مجازی در خانواده میزان کیفیت روابط اعضای خانواده نیز کاهش می‌یابد. مقدار این رابطه $-0/313$ است که دلالت بر همبستگی متوسط بین دو متغیر دارد.

در بررسی سه زیر فرضیه آن نیز می‌توان گفت رابطه معنی‌داری، منفی و معکوسی بین میزان ساعات استفاده فرد ($-0/303$)، ساعات استفاده همسر ($-0/329$) و ساعات استفاده فرزندان ($-0/380$) از فضاهای مجازی و کیفیت روابط اعضای خانواده وجود دارد. بنابراین هر سه زیر فرضیه تحقیق (فرض H1) تأیید می‌گردد. همچنین با توجه به منفی و معکوس بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش میزان ساعات استفاده فرد، همسر و فرزندان از فضای مجازی در خانواده و کیفیت روابط اعضای خانواده نیز کاهش می‌یابد.

فرضیه فرعی چهارم این‌چنین مطرح شده است: بین استفاده از فضای مجازی و کیفیت مشارکت اجتماعی خانواده در جامعه مدنی رابطه وجود دارد.

با توجه به نتایج آزمون رابطه معنی‌داری بین استفاده از فضای مجازی و کیفیت مشارکت اجتماعی خانواده در جامعه مدنی وجود دارد. همچنین با توجه به منفی و معکوس بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش استفاده از فضای مجازی در خانواده میزان کیفیت مشارکت اجتماعی خانواده در جامعه مدنی نیز کاهش می‌یابد. مقدار این رابطه $0/387-$ است که دلالت بر همبستگی متوسط و معکوس بین دو متغیر دارد.

در بررسی سه زیر فرضیه آن نیز می‌توان گفت رابطه معنی‌داری، منفی و معکوسی بین میزان ساعات استفاده فرد ($0/439-$)، ساعات استفاده همسر ($0/418-$) و ساعات استفاده فرزندان ($0/395-$) از فضا‌های مجازی و کیفیت مشارکت اجتماعی خانواده در جامعه مدنی وجود دارد. بنابراین هر سه زیر فرضیه تحقیق (فرض H1) تأیید می‌گردد. همچنین با توجه به منفی و معکوس بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش میزان ساعات استفاده فرد، همسر و فرزندان از فضای مجازی در خانواده، کیفیت مشارکت اجتماعی خانواده در جامعه مدنی نیز کاهش می‌یابد.

فرضیه فرعی پنجم این‌چنین مطرح شده است:

بین استفاده از فضای مجازی و ارزش‌های اجتماعی و باورهای اعضای خانواده رابطه وجود دارد.

با توجه به نتایج آزمون رابطه معنی‌داری بین استفاده از فضای مجازی و ارزش‌های اجتماعی و باورهای اعضای خانواده وجود دارد. همچنین با توجه به منفی و معکوس بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش استفاده از فضای مجازی در خانواده میزان ارزش‌های اجتماعی و باورهای اعضای خانواده نیز کاهش می‌یابد. مقدار این رابطه $0/449-$ است که دلالت بر همبستگی متوسط و معکوس بین دو متغیر دارد.

در بررسی سه زیر فرضیه آن نیز می‌توان گفت رابطه معنی‌داری، منفی و معکوسی بین میزان ساعات استفاده فرد ($0/432-$)، ساعات استفاده همسر ($0/489-$) و ساعات استفاده فرزندان ($0/358-$) از فضا‌های مجازی و ارزش‌های اجتماعی و باورهای اعضای خانواده وجود دارد. بنابراین هر سه زیر فرضیه تحقیق (فرض H1) تأیید می‌گردد. همچنین با توجه

به منفی و معکوس بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش میزان ساعات استفاده فرد، همسر و فرزندان از فضای مجازی در خانواده، ارزش‌های اجتماعی و باورهای اعضای خانواده نیز کاهش می‌یابد.

فرضیه فرعی ششم این‌چنین مطرح شده است: بین استفاده از فضای مجازی و اعتقادات دینی و عمل به آن‌ها رابطه وجود دارد.

با توجه به نتایج آزمون رابطه معنی‌داری بین استفاده از فضای مجازی و اعتقادات دینی و عمل به آن‌ها وجود دارد. بنابراین فرضیه تحقیق (فرض H1) تأیید می‌گردد. همچنین با توجه به منفی و معکوس بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش استفاده از فضای مجازی در خانواده میزان اعتقادات دینی و عمل به آن‌ها نیز کاهش می‌یابد. مقدار این رابطه $-0/356$ است که دلالت بر همبستگی متوسط و معکوس بین دو متغیر دارد

در بررسی سه زیر فرضیه آن نیز می‌توان گفت رابطه معنی‌داری، منفی و معکوسی بین میزان ساعات استفاده فرد ($-0/319$)، ساعات استفاده همسر ($-0/330$) و ساعات استفاده فرزندان ($-0/357$) از فضاهای مجازی و اعتقادات دینی و عمل به آن‌ها وجود دارد. بنابراین هر سه زیر فرضیه تحقیق (فرض H1) تأیید می‌گردد. همچنین با توجه به منفی و معکوس بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش میزان ساعات استفاده فرد، همسر و فرزندان از فضای مجازی در خانواده، میزان اعتقادات دینی و عمل به آن‌ها نیز کاهش می‌یابد.

فرضیه فرعی هفتم این‌چنین مطرح شده است: بین وضعیت تحصیلی همسر و تعاملات اعضای خانواده رابطه وجود دارد.

با توجه به نتایج آزمون رابطه معنی‌داری بین وضعیت تحصیلی همسر و تعاملات بین اعضای خانواده وجود دارد. همچنین با توجه به مثبت و مستقیم بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش سطح تحصیلات همسر میزان تعاملات در خانواده نیز افزایش می‌یابد. مقدار این رابطه $0/524$ است که دلالت بر همبستگی قوی بین دو متغیر دارد.

فرضیه فرعی هشتم این‌چنین مطرح شده است: بین وضعیت تحصیلی شوهر و تعاملات اعضای خانواده رابطه وجود دارد.

با توجه به نتایج رابطه معنی‌داری بین وضعیت تحصیلی شوهر و تعاملات بین اعضای خانواده وجود دارد. همچنین با توجه به مثبت و مستقیم بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش سطح تحصیلات شوهر میزان تعاملات در خانواده نیز افزایش می‌یابد. مقدار این رابطه ۰/۵۶۷ است که دلالت بر همبستگی قوی بین دو متغیر دارد.

فرضیه فرعی نهم این‌چنین مطرح شده است: بین سال‌های زندگی مشترک و تعاملات اعضای خانواده رابطه وجود دارد.

با توجه به نتایج آزمون رابطه معنی‌داری بین سال‌های زندگی مشترک و تعاملات بین اعضای خانواده وجود دارد. همچنین با توجه به مثبت و مستقیم بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش سال‌های زندگی مشترک میزان تعاملات در خانواده نیز افزایش می‌یابد. مقدار این رابطه ۰/۴۱۴ است که دلالت بر همبستگی متوسط بین دو متغیر دارد.

فرضیه فرعی دهم این‌چنین مطرح شده است: بین وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خانواده و تعاملات اعضای آن رابطه وجود دارد.

با توجه به نتایج آزمون رابطه معنی‌داری بین وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و تعاملات بین اعضای خانواده وجود دارد. همچنین با توجه به مثبت و مستقیم بودن جهت رابطه بین متغیرها با افزایش وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی میزان تعاملات در خانواده نیز افزایش می‌یابد. مقدار این رابطه ۰/۳۵۷ است که دلالت بر همبستگی متوسط بین دو متغیر دارد. همچنین در این تحقیق به منظور سنجش کلیه تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر وابسته و آزمون مدل مفهومی نسبت به انجام چهار تحلیل مسیر و سپس تلفیق آن‌ها با هم اقدام شده است.

نتایج تحلیل مسیر اول به شرح جدول زیر است:

جدول ۱: جمع‌بندی نتایج تحلیل مسیر

انواع تأثیر			متغیرها
کل	غیرمستقیم	مستقیم	
۰/۶۰۳		۰/۴۰۳	استفاده فرد از فضاهای مجازی

انواع تأثیر			متغیرها
کل	غیرمستقیم	مستقیم	
۰/۵۳۹	۰/۱۳۶	۰/۳۸۷	استفاده همسر از فضاهای مجازی
۰/۶۹۱	۰/۳۲۹	۰/۳۶۲	استفاده فرزندان از فضاهای مجازی

در بین متغیرهای مستقل بیشترین تأثیر را متغیر استفاده فرد از فضاهای مجازی بر تعاملات اقتصادی اعضای خانواده دارد. همچنین متغیر استفاده فرزندان از فضاهای مجازی در رتبه دوم قرار دارد و متغیر استفاده همسر از فضاهای مجازی در رتبه سوم قرار دارد. نتایج تحلیل مسیر دوم به شرح جدول زیر است:

جدول ۲: جمع‌بندی نتایج تحلیل مسیر

انواع تأثیر			متغیرها
کل	غیرمستقیم	مستقیم	
۰/۳۰۲		۰/۳۰۲	استفاده همسر از فضاهای مجازی
۰/۴۴۲	۰/۱۰۴	۰/۳۳۸	استفاده فرد از فضاهای مجازی
۰/۴۸۰	۰/۲۲۲	۰/۲۵۸	استفاده فرزندان از فضاهای مجازی

در بین متغیرهای مستقل بیشترین تأثیر را متغیر استفاده فرزندان از فضاهای مجازی بر تعاملات اجتماعی اعضای خانواده دارد. همچنین متغیر استفاده فرد از فضاهای مجازی در رتبه دوم قرار دارد و متغیر استفاده همسر از فضاهای مجازی در رتبه سوم قرار دارد. نتایج تحلیل مسیر سوم به شرح جدول زیر است:

جدول ۳: جمع‌بندی نتایج تحلیل مسیر

متغیرها	انواع تأثیر	
	مستقیم	غیرمستقیم
کل		
استفاده فرد از فضاهای مجازی	۰/۳۱۹	۰/۳۱۹
استفاده همسر از فضاهای مجازی	۰/۳۰۱	۰/۰۹۳
استفاده فرزندان از فضاهای مجازی	۰/۲۵۶	۰/۲۳۱

در بین متغیرهای مستقل بیشترین تأثیر را متغیر استفاده فرد از فضاهای مجازی بر تعاملات فرهنگی اعضای خانواده دارد. همچنین متغیر استفاده فرزندان از فضاهای مجازی در رتبه دوم قرار دارد و متغیر استفاده همسر از فضاهای مجازی در رتبه سوم قرار دارد. نتایج تحلیل مسیر چهارم به شرح جدول زیر است:

جدول ۴: جمع‌بندی نتایج تحلیل مسیر

متغیرها	انواع تأثیر	
	مستقیم	غیرمستقیم
کل		
تعاملات اقتصادی اعضای خانواده	۰/۴۰۱	-----
تعاملات اجتماعی اعضای خانواده	۰/۲۷۱	۰/۱۱۷
تعاملات فرهنگی اعضای خانواده	۰/۳۵۹	۰/۲۳۳

در بین مؤلفه‌ها بیشترین تأثیر را متغیر تعاملات فرهنگی اعضای خانواده بر تعاملات اعضای خانواده دارد. همچنین متغیر تعاملات اقتصادی اعضای خانواده در رتبه دوم قرار دارد و متغیر تعاملات اجتماعی اعضای خانواده در رتبه سوم قرار دارد.

۶. پاسخ به سؤالات تحقیق

۱. در پاسخ به سؤال اول جزئی (استفاده از فضاهای مجازی بر تعاملات اقتصادی اعضای خانواده چه تأثیری دارد؟) می‌توان گفت که:

با گسترش فضاهای مجازی و دسترسی به گوش‌های هوشمند که برنامه‌های کاربردی مانند تلگرام، واتساپ و ... را پشتیبانی می‌کنند و دسترسی را به این فضاها ساده‌تر نموده‌اند، استفاده اعضای خانواده‌ها نیز از فضاهای بیشتر شده است. براساس اطلاعات گردآوری شده بیشترین ساعت استفاده از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی بین ۱۰ تا ۱۹ سال با ۳۴ درصد فراوانی‌ها است و این نشان می‌دهد که نوجوانان بیشتر از این فضاها در بیم اعضای خانواده استفاده می‌کنند. همچنین بیشترین ساعت استفاده همسران از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی بین ۲۰ تا ۲۹ سال با ۲۷ درصد فراوانی‌ها و در خصوص ساعات استفاده هفتگی فرزندان از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی نیز فرزند اول ۴۰ ساعت در هفته، فرزند دوم ۲۵ ساعت، فرزند سوم ۳۱ ساعت و فرزند چهارم ۲۷ ساعت از اینترنت و فضای شبکه‌های اجتماعی در هفته استفاده می‌کنند. بیشترین فراوانی مربوط به فرزند اول با ۴۰ ساعت استفاده در هفته است. این آمار به‌دست‌آمده نشان‌دهنده استفاده بالای اعضای خانواده‌ها از فضاهای مجازی و شبکه‌های اجتماعی است. در خصوص تعاملات اقتصادی نیز می‌توان گفت در زمینه نحوه هزینه‌ها درصد به‌دست‌آمده برای زن و شوهر و فرزندان (۲۷/۶۶٪) و در خصوص روش‌های تصمیم‌گیری (فردی یا مشارکتی) خانوار در مورد نحوه هزینه‌ها نشان می‌دهد که کلیه اعضای خانواده در خصوص نحوه هزینه‌ها مشارکت دارند. همچنین با توجه به درصد به‌دست‌آمده از امتیازات نگرش افراد خانواده نسبت به اقتصاد جامعه می‌توان گفت که افراد خانواده وضعیت اقتصادی جامعه را در حد ضعیفی (درصد فراوانی ۴۴) قلمداد می‌کنند و به‌طورکلی تعاملات اقتصادی اعضای خانواده در سطح متوسط رو به پایینی است. در رابطه بین استفاده از فضای مجازی و روش‌های تصمیم‌گیری (فردی یا مشارکتی) خانوار در مورد نحوه هزینه‌ها مقدار ضریب همبستگی (۰/۵۰۳-) بوده که دلالت بر همبستگی نسبتاً قوی و معکوس بین دو متغیر دارد. همچنین در رابطه بین استفاده از فضای مجازی و نگرش افراد خانواده نسبت

به اقتصاد جامعه مقدار ضریب همبستگی (۰/۴۱۴) بوده که دلالت بر همبستگی متوسط بین دو متغیر دارد. بنابراین در پاسخ به این سؤال تحقیق می‌توان گفت استفاده از فضاهای مجازی بر تعاملات اقتصادی اعضای خانواده تأثیری در حد متوسط دارد.

۲. در پاسخ به سؤال دوم جزئی (استفاده از فضاهای مجازی بر تعاملات اجتماعی اعضای خانواده چه تأثیری دارد؟) می‌توان گفت که:

امروزه تعاملات اجتماعی اعضای خانواده برای برقراری روابط اجتماعی و طی فرایند جامعه‌پذیری فرزندان از اهمیت زیادی برخوردار است و براساس اطلاعات گردآوری شده در این تحقیق و توجه به درصد به‌دست‌آمده از امتیازات به کیفیت روابط اعضای خانواده می‌توان گفت که افراد خانواده کیفیت روابط خانوادگی‌شان را در حد زیادی (درصد فراوانی ۵۱) قلمداد می‌کنند و با توجه به درصد به‌دست‌آمده از امتیازات نگرش افراد خانواده نسبت به مشارکت اجتماعی خانواده می‌توان گفت که افراد خانواده وضعیت مشارکت اجتماعی خانواده را در حد متوسطی (درصد فراوانی ۳۸) قلمداد می‌کنند. بنابراین تعاملات اجتماعی اعضای خانواده در مجموع در حد متوسطی است و همان‌طور که در پاسخ به سؤال اول نیز بیان شد میزان استفاده از فضاهای مجازی توسط اعضای خانواده نیز در حد بالایی به‌ویژه در بین فرزندان و همسر است. همچنین در بررسی رابطه بین استفاده از فضاهای مجازی و تعاملات اجتماعی اعضای خانواده، رابطه معنی‌داری بین استفاده از فضای مجازی و کیفیت روابط اعضای خانواده وجود دارد. مقدار این رابطه ۰/۳۱۳- است که دلالت بر همبستگی متوسط بین دو متغیر دارد و در بررسی رابطه بین استفاده از فضای مجازی و کیفیت مشارکت اجتماعی خانواده در جامعه مدنی رابطه معنی‌داری بین آن‌ها وجود داشته و مقدار این رابطه ۰/۳۸۷- است که دلالت بر همبستگی متوسط و معکوس بین دو متغیر دارد. در نهایت می‌توان گفت که استفاده از فضاهای مجازی بر تعاملات اجتماعی اعضای خانواده تأثیر متوسطی دارد.

۳. در پاسخ به سؤال سوم جزئی (استفاده از فضاهای مجازی بر تعاملات فرهنگی اعضای خانواده چه تأثیری دارد؟) می‌توان گفت که:

تعاملات فرهنگی اعضای خانواده به منظور ارتقای وضعیت فرهنگی خانواده و جامعه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این تحقیق وضعیت فرهنگی خانواده‌ها مورد بحث و بررسی قرار گرفت. با توجه به درصد به‌دست‌آمده از امتیازات نگرش افراد نسبت به ارزش‌های اجتماعی و باورهای اعضای خانواده می‌توان گفت که افراد خانواده در حد زیادی دارای ارزش‌های اجتماعی و باورهای اعضای خانواده با (درصد فراوانی ۴۸/۴۵) هستند و با توجه به درصد به‌دست‌آمده از امتیازات نگرش افراد خانواده نسبت به اعتقادات دینی و عمل به آن‌ها می‌توان گفت که افراد خانواده اعتقادات دینی و عمل به آن‌ها را در حد ضعیفی (درصد فراوانی ۳۷) قلمداد می‌کنند. در خصوص رابطه بین متغیرها می‌توان گفت بین استفاده از فضای مجازی و ارزش‌های اجتماعی و باورهای اعضای خانواده، مقدار این رابطه ۰/۴۴۹- است که دلالت بر همبستگی متوسط و معکوس بین دو متغیر دارد و در بررسی رابطه بین استفاده از فضای مجازی و اعتقادات دینی و عمل به آن‌ها، رابطه معنی‌داری بین متغیرها وجود داشته و مقدار این رابطه ۰/۳۵۶- است که دلالت بر همبستگی متوسط و معکوس بین دو متغیر دارد. بنابراین استفاده از فضاهای مجازی بر تعاملات فرهنگی اعضای خانواده تأثیر در حد متوسطی دارد.

در نتیجه نهایی تحقیق و در پاسخ به سؤال اصلی (استفاده از فضاهای مجازی بر تعاملات اعضای خانواده چه تأثیری دارد؟) می‌توان گفت همان‌طور که پیش‌تر نیز عنوان شد تعاملات انسانی از جمله مهم‌ترین شاخصه‌های فرهنگی و اجتماعی جوامع هستند که بسیاری از ابعاد و جنبه‌های زندگی بشری را متأثر می‌سازند. تعامل انسانی شامل دو بُعد اساسی تعامل فرد با دیگری و ارتباط جمعی یا گروهی می‌شود. بنابراین تعامل یک جریان دو سویه تفهیم و تفاهم میان دو فرد است که به نوعی یک رفتار اجتماعی هم تلقی می‌شود و هیچ تعاملی بدون برقراری ارتباط امکان‌پذیر نیست همواره انسان برای رسیدن به اهداف و خواسته‌هایش نیازمند آشنایی بیشتر با انواع تعاملات اجتماعی و مدل‌های مهارتی است. اینترنت و شبکه‌های اجتماعی امروزه یکی از ابزارهای ایجاد ارتباط است که طبیعتاً استفاده از آن‌ها در بین نوجوانان و جوانان گسترش بیشتری دارد. در این میان در صورت استفاده بیش از حد افراد

از این شبکه‌های مجازی است که مشکل‌ساز می‌شود و باعث شکل‌گیری مسئله‌ای اساسی در جامعه می‌گردد. این واقعیت هم در سطح کلان و در جامعه بزرگ‌تر و هم در میان گروه دوستان و همالان و هم در بین اعضای خانواده مصداق پیدا می‌کند. بنابراین در صورت استفاده بیش از حد اعضای خانواده از شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی به تبع نوع روابط و تعاملات آن‌ها در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دچار تحول می‌گردد. که در این تحقیق مورد بحث و بررسی علمی قرار گرفت. در نتیجه بررسی‌های انجام شده میزان تعاملات بین اعضای خانواده در سطح متوسط رو به پایینی است ولی میزان استفاده از فضاهای مجازی و عضویت در شبکه‌های اجتماعی بین اعضای خانواده در سطح بالایی بوده به‌ویژه در بین جوانان و نوجوانان که تعامل والدین با آن‌ها از درجه اهمیت زیادی برخوردار است. براساس نتایج به‌دست‌آمده رابطه معنی‌داری بین استفاده از فضاهای مجازی و تعاملات اعضای خانواده وجود دارد و در نتیجه رگرسیون چند متغیره انجام شده مقدار ضریب همبستگی (R) بین متغیرها $0/532$ است که نشان می‌دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته تحقیق (تعاملات اعضای خانواده) همبستگی نسبتاً قوی وجود دارد. اما مقدار ضریب تعدیل شده (R2) که برابر با $0/283$ است که نشان می‌دهد $28/3$ درصد از کل تغییرات تعاملات اعضای خانواده وابسته به متغیر مستقل تحقیق (استفاده از فضای مجازی) است. بنابراین در مجموع می‌توان گفت نزدیک یک سوم از واریانس متغیر وابسته (تعاملات اعضای خانواده) توسط متغیرهای مستقل پیش‌بینی (برآورد) می‌گردد. بنابراین میزان تأثیر استفاده از فضاهای مجازی بر تعاملات اعضای خانواده برابر $28/3$ درصد است. که باید مورد توجه جدی خانواده‌ها برای بهبود روابط خانوادگی و کاهش استفاده از فضاهای مجازی قرار گیرد.

۷. پیشنهادهای پژوهشی

عناوین پژوهشی زیر جهت انجام تحقیق در این زمینه توسط دیگر محققین ارائه می‌گردد:

۱. بررسی موانع اجتماعی شکل‌گیری تعاملات بین اعضای خانواده‌ها در ایران؛
۲. آسیب‌شناسی تعاملات اجتماعی و فرهنگی بین اعضای خانواده در شهر تهران؛

۳. بررسی نقش استفاده از اینترنت بر تعاملات فرهنگی - اجتماعی اعضای خانواده‌ها در شهر تهران؛

۴. موانع فرهنگی و اجتماعی شکل‌گیری تعاملات بین اعضای خانواده در ایران.

۸. پیشنهادهای تحقیق

پیشنهادهای زیر براساس یافته‌های تحقیق به دست‌اندرکاران و برنامه ریزان در سازمان‌های مختلف کشور به‌طور کلی ارائه می‌گردد:

۱. آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی‌های مناسب توسط صدا و سیما و سایر رسانه‌های تصویری و شنیداری در کشور به منظور ارائه آسیب‌های استفاده بیش از حد از فضاهای مجازی و شبکه‌های اجتماعی انجام پذیرد.

۲. نسبت به برگزاری دوره‌های توجیهی و جلسات تخصصی برای خانواده‌ها توسط شورایی‌های محلات و کانون‌های فرهنگی و اجتماعی در خصوص راهکارهای افزایش تعاملات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بین اعضای خانواده‌ها با حضور روان‌شناسان و جامعه‌شناسان برجسته کشوری اقدام گردد.

۳. با توجه به تأثیر گذاری منفی استفاده بیش از حد از فضاهای مجازی بر تعاملات اعضای خانواده، اطلاع‌رسانی مناسب و کارگاه‌های تخصصی برای اعضای خانواده‌ها به منظور تأثیر مخرب استفاده بیش از حد از فضاهای مجازی بر تعاملات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اعضای خانواده توسط مراکزی مانند بهزیستی، صدا و سیما، دانشگاه‌های علوم پزشکی وزارت ورزش و جوانان و سایر نهادهای مرتبط در کشور انجام پذیرد.

۴. نتایج تحقیق در اختیار سایر پژوهشگران و سازمان‌های اجتماعی و فرهنگی و وزارت ورزش و جوانان قرار گیرد.

فهرست منابع

- آقابابایی، عزیزاله؛ باقری، سهیلا؛ باقری، محبوبه (۱۳۹۰)، اینترنت و روابط خانوادگی.
- آزاد ارمکی، تقی؛ غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳)، جامعه‌شناسی، تهران، نشر پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- احمدپور، مریم؛ قادرزاده، امید (۱۳۸۹)، تعامل در فضای سایبر و تأثیر آن بر هویت دینی جوانان، فصلنامه پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه، شماره ۵: ۷۵-۹۹.
- اسلوین، جیمز (۱۳۸۰)، اینترنت و جامعه، ترجمه عباس گیلوری و علی رادباوه، تهران: نشر کتابدار.
- اورت، ام. راجرز؛ شومیکر، فلویید (۱۳۷۶)، رسانش نوآوری‌ها: رهیافتی میان‌فرهنگی، ترجمه عزت‌اله کرمی و ابوطالب فنایی، شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- الوانی، مهدی (۱۳۶۷). مدیریت عمومی، چاپ دوم، تهران، نشر نی.
- اعزازی، شهلا (۱۳۸۷)؛ جامعه‌شناسی خانواده، با تأکید بر نقش، ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر؛ تهران: روشنگران و مطالعات زنان
- بات، الیزابت (۱۳۷۳)؛ نقش‌های زناشویی و شبکه‌های اجتماعی؛ ترجمه حسن پویان؛ تهران: چاپخش
- بلاو، پاترسون (۱۳۹۰). مدیریت دانش و توسعه سازمانی. ترجمه علی علیمردانی، تهران، انتشارات آجا
- برناردز، جان (۱۳۸۴)؛ درآمدی به مطالعات خانواده؛ ترجمه حسین قاضیان؛ تهران: نشر نی
- بوید و الیسون (۱۳۸۷): مدیریت فرایند ارتباطات مؤثر، ترجمه بهزاد رضانی، نشر دایره، تهران
- باستانی، سوسن؛ لیلیا زمان (۱۳۹۲)، تأثیر استفاده از اینترنت و ماهواره بر رفتار اجتماعی جوانان: مقایسه کاربران و غیر کاربران در شهر اصفهان (مقاله)، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره چهاردهم، شماره ۱.
- بوربورحسین بیگی، مریم (۱۳۸۳)، بررسی رابطه اینترنت و شکاف ارزش‌ها در بین دو نسل، رساله کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

- برکو، ری‌ام؛ لوین، اندرو دی؛ لوین، دارلین آر. (۱۳۸۶)، مدیریت ارتباطات، ترجمه سید محمد اعرابی و داود ایزدی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ پنجم، ص ۱۵۸
- میرزائیان، بهرام؛ باعزت، فرشته؛ خاکپو، نعیمه (۱۳۹۰)، اعتیاد به اینترنت در بین دانشجویان و تأثیر آن بر سلامت روان، فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، سال دوم، شماره اول: ۱۶۱-۱۴۱.
- پاکزاد، روح الله (۱۳۸۹)، شبکه‌های اجتماعی، فرصت‌ها و تهدیدها، نشریه اطلاع‌رسانی و کتابداری، ره‌آورد نور، تابستان، شماره ۳۱.
- پور هم‌رنگ، سعید (۱۳۸۶). مدرنیته در گذر زمان، چاپ اول، تهران، انتشارات زعیم
- تورن، آلن (۱۳۸۰)، نقد مدرنیته، ترجمه مرتضی مردی‌ها، تهران: گام نو.
- تامپسون جان (۱۳۹۳). رسانه‌ها و مدرنیته (نظریه اجتماعی رسانه‌ها)، ترجمه دکتر مسعود اوحدی، تهران، انتشارات سروش
- جنکینز، ریچارد (۱۳۹۱)، هویت اجتماعی، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: نشر شیرازه.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۸)، جامعه‌شناسی هویت ایرانی، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
- حسن امین پور، حسین زارع (۱۳۹۲)، کاربرد آزمون‌های روانی، تهران، مرکز انتشارات دانشگاه پیام نور.
- رضاییان، علی (۱۳۸۵)، مبانی مدیریت رفتار سازمانی، تهران، سمت، چاپ هفتم.
- رضایی، سید مرتضی (۱۳۹۲)، مبانی آسیب‌شناسی اجتماعی در ایران، چاپ اول، تهران: انتشارات زرنگار
- رحیمی، محمد (۱۳۹۰). عوامل اجتماعی مؤثر بر شکاف نسلی؛ مطالعه موردی شهر خلخال. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- حسن زاده، رمضان (۱۳۸۸)، اعتیاد به اینترنت در دانشجویان: تهدیدی بر سلامت روان، مجله نظام سلامت، دوره ۱، شماره ۳: ۸۵-۷۹.
- ریتزر، جورج (۱۳۹۳)، نظریه‌های جامعه‌شناختی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.

- رابینز، ادوراد (۱۳۸۸). مدیریت دانش در سازمان‌ها با رویکرد به نگرش مدیران، ترجمه حسین فرداد، تهران، انتشارات شهریار
- روشن، محمد؛ خلیل زاده، سيد مهدى (۱۳۹۲)، حقوق خانواده در برابر پخش برنامه‌هاى ماهواره‌ای (مقاله)، فصلنامه خانواده‌پژوهی، سال نهم، شماره ۳۶، زمستان، ۱۳۹۲
- رابرت بورک (۱۳۸۳)، لیبرالیسم مدرن و افول امریکا، مترجم حسن غفاری، تهران، نشر حکمت.
- روزن‌باوم، هایدی (۱۳۶۷)؛ خانواده به‌منزله ساختاری در مقابل جامعه، نقد مبانی نظری جامعه‌شناسی خانواده در آلمان؛ ترجمه محمدصادق مهدوی؛ تهران: مرکز نشر دانشگاهی
- ریتزر، جورج (۱۳۷۴)؛ نظریه‌هاى جامعه‌شناسی در دوران معاصر؛ ترجمه محسن ثلاثی؛ تهران: علمی
- سگالن، مارتین (۱۳۷۰)؛ جامعه‌شناسی تاریخی خانواده؛ ترجمه حمید الیاسی؛ تهران: نشر مرکز
- سورین ورنر، تانکارد جیمز (۱۳۸۲). نظریه‌هاى ارتباطات. ترجمه دکتر علیرضا دهقان. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ستارزاده، داوود (۱۳۸۶). بررسی عوامل اجتماعى مؤثر بر اعتیاد به اینترنت و پیامدهاى آن، فصلنامه تخصصى علوم اجتماعى. شماره چهاردهم.
- شکریگی، عالیه (۱۳۹۱). رسانه، زنان و مناسبات خانواده. نشست انجمن جامعه‌شناسی ایران.
- شاملو، سيد رضا؛ احمد‌وند، صابر (۱۳۸۵)؛ نظریه‌هاى مدیریت و سازمان، نگاه دانش، تهران
- عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۲)، «دو جهانی شدن‌ها و جامعه جهانی اضطراب»، نامه علوم اجتماعى، شماره ۲۱: ۱۴۳-۱۷۴.
- صائمان، صدیقه؛ ارتباطات انسانی، تدبیر، ۱۳۷۷، سال نهم، شماره ۸۷، ص ۷۶
- عدلی‌پور، صمد (۱۳۹۱)، تحلیل جامعه‌شناختی پیامدهاى شبکه‌هاى اجتماعى مجازى بر هویت اجتماعى کاربران جوان شهر اصفهان، رساله کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
- عاملی، سعید (۱۳۸۷). دو جهانی شدن‌ها و آینده جهان. کتاب ماه علوم اجتماعى، شماره ۶۹-۷۰، ص ۱۵-۲۸.

References

- Adrian, A. (2008), "No One Knows You Are a Dog: Identity and Reputation in Virtual Worlds," *Computer Law and Security Report*, Vol. 24: 366- 374.
- Abela, Angela and Janet Walker. edited (2014), *Contemporary issues in family studies global perspectives on partnerships, parenting and support in a changing world*. Published by John Wiley & Sons, Ltd.
- Pempek, T & et al. (2009), "College students' social networking experiences on Facebook," *Journal of Applied Developmental Psychology* 23:30
- Praprotnik, T. (2004) "How to Understand Identity in Anonymous, Communication ? Available in :www.hsd.hr/revija/pdf/1-2-2004/01-praprotnik.pdf.
- Katz, S.; Marshal, B. (2006), "New Sex for Old: Life Style, Consumerism and the Ethics of Aging Well," *Journal of Aging Studies*, Vol. 17: 3- 16.
- Young K. and De Abreu C., 2011, *Internet Addiction: A Handbook and Guide to Evaluation and Treatment*, New Jersey: Published by John Wiley & Sons
- Stefanescu C. Chele G. Chirta R., 2007, The relationship between identity development and Internet Addiction. *European Psychiatry*, Vol. 22(10), pp 200-215.
- Yen J. Ko c. Yen C. WuH Yang M, 2007, The comorbid psychiatric symptoms of Internet addiction: attention deficit and hyperactivity disorder (ADHD), depression, social phobia, and hostility. *J Adolesc Health*, Vol 41(1), pp 93-98.
- King CR. Hinds PS., 2003, *Quality of Life from Nursing and Patient Perspective*, Jones and Bartlett publishers, Massachusetts.
- Erikson Thomas H, 1980, *Ethnicity and Nationalism, Anthropological Perspectives*, London, Pluto Press.